

ИСТОРИЯ НА ОБУЧЕНИЕТО ПО ЛАТИНСКИ ЕЗИК

*Пепа Лунгарова**

HISTORY OF LATIN EDUCATION

Pepa Lungarova

Abstract: The article describes stages in teaching Latin from ancient to modern times. The first grammatical treatises by Hellenistic Alexandrian scholars were taught. In ancient Rome, between the 3rd century BC to 6th century AD, the focus was on grammar and rhetoric skills. In the Middle Ages, teaching grammar constituted the major part of the trivium and the Liberal arts. The goal of teaching Latin was to prepare students for a career both in secular and theological studies. Latin acquired the role of a Lingua Franca in Europe. It was the dominant language in the field of education, science, religion, law, trading, administration till the end of the 16th century. During the Renaissance period, it was gradually replaced by French, German and English, and the comparative historical method in teaching Latin and science was applied. In Europe, the introduction of Classical Language Studies in 18 – 19th century laid the scientific foundations of the teaching of Latin and Latin grammar. These foundations served as a pattern in writing the grammar books of contemporary languages till the end of the 19th century. The article represents the development of teaching Latin in Bulgaria and the traditional grammar/translation methods, whose main objective is the analysis and translation of original texts.

Keywords: Hellenistic scholars, Roman grammarians, traditional methods.

Обучението по латински език има хилядолетна история. То възниква в античен Рим, за да отговори на изискванията на развиващата се обществена система по времето на републиканския период. Осъзнаването на необходимостта от образовани личности, които да бъдат полезни за *res publica*, мотивира процеса на появата на школи със степенна структура за подготовка на младите хора за политическа кариера и литературни занимания.

Рим. В Рим началото на заниманията с граматика – *studium grammaticae* – се поставя от **Кратес** от Малос, представител на Пергамската школа, изпратен от цар Атал в сената в Рим между втората и третата Пуническа война. В запазената част от съчинението „За бележитите мъже“ (*De viris illustribus*) Светоний дава сведения за известни граматичи и ретори, като започва с **Луций Елий Стилон Преконин** (II – I в. пр. Хр.), учител на Варон и Цицерон, последовател на Стоата, на принципите на аномалията в езика и на интереса към реалиите от живота в античността. Той прави изследване върху синтаксиса на латинския език, изда-

* Доц. д-р Пепа Петрова Лунгарова – МУ – Плевен, e-mail: pepalungarova@yahoo.co.uk

ва антични автори и речник. Запазени са само фрагменти от неговия коментар към „Песен на жреците салии“ (Атанасова 1988, 174). Светоний посочва, че в Рим съществуват над 20 известни школи – *super viginti celebres scholae fuisse in urbe traduntur* (Suet. De Gramm. et Rhetor. 3, 1, 1–3, 2, 4). Под влияние на Дидим, александрийски филолог от I в. пр. Хр., римските учени възприемат принципите на Александрийската школа и се наричат *litterāti* или *litteratōres*, а дейността си – *litteratūra*.

Достигналият до нас компендиум на **Дионисий Тракийски** (170 – 90 г. пр. Хр.) от Александрия, ученик на Аристарх и учител на Тиранион и Стилон, наречен Тракиец поради произхода си, представлява първият научен труд, съхранил информация за съдържанието, което александрийските учени влагат в науката за писмената. В предговора се дава дефиниция за нея: „Граматиката е емпирично познание за това, което твърде често се среща у поетите и прозаичните“ (Dion. Thrax, *Ars grammatica*, 1, 1, 5–1, 1, 6). Тук са изложени нейните шест части: **четене** със съблюдаване на ударението и дължините на сричките; **тълкуване** според съществуващите поетически похвати; **обяснение** на думите и на историческите разкази; **етимология**; петата – разсъждения върху **аналогията** и шестата – **обсъждане** на произведенията, което е най-красивото от всичко в това познание. Неговият ученик Тиранион от Амис определя четири части на граматиката: първата е свързана с **коригирането**, втората – с **прочитането**, третата – с **обяснението** и четвъртата – с естетическата **преценка** на текстовете (Дечев 1922, 8). Относно автентичността на текста, както и времето на неговото създаване има спор сред историографите и класическите филолози, но неговият труд се определя като апогей в развитието на нормативната граматика (Панова 1996, 66–67). Достойнствата на съчиненията на Дионисий и Тиранион ги правят образци за написването на граматика до XVIII в.

Научното познание в античността се характеризира като интегративно, когато всички частнонаучни знания се получават в рамките на философията като единна наука (Петров, Атанасова 2003, 6). В гръцката античност граматичните познания се придобиват в самото начало именно чрез заниманията с философия. Дори в подхода в представянето на граматиката, прилаган от Дионисий Тракийски, се забелязва отстъпление от чисто филологическия метод и свързването му с формалната логика и философията особено при разглеждането на различните типове имена (Панова 1996, 67).

Единственото съхранено съчинение от времето на Римската република за латинския език и неговата граматика, *De lingua Latina*, (25 книги, от които са запазени само 6), принадлежи на римския енциклопедист **Марк Теренций Варон** (116 – 27 г. пр. Хр.), ученик на Стилон, в което се открива влиянието на Александрийската школа. В него проблемите са разделени в три части: етимология, склонение, синтаксис (Атанасова 1988, 43). За Варон граматиката се състои от четири части: *lectio* (четене), *enarratio* (тълкуване), *emendatio* (поправяне) и *iudicium* (преценка, критика) (Дечев 1922, 9). От описанията от Светоний гра-

матици фрагментарно са съхранени и съчиненията на Квинт Ремий Палемон (*Grammatica; Ars* – I в. пр. Хр.).

Самото обучение в Рим се провежда в три степени: начално училище (*ludus litterarius*), училище на граматика (*schola grammatici*) и реторска школа (*schola rhetoris*) (Давидкова 2011, 269). Подбираните от *grammatista* изучавани текстове са подлагани на задължително поправяне (*emendatio*), за да бъдат четени и тълкувани, което определя практическото усвояване на знанията. В обучението се включват само утвърдените във времето знания по граматика (Давидкова 2011, 271).

За римлянина не представлява интерес литературната дейност, която няма практическа стойност, докато красноречието, заниманията с реторика му изглеждат достоен начин за служба на Рим (Гримал 1998, 156). За **Марк Тулий Цицерон**, изключителен оратор със стабилна юридическа и философска подготовка, овладяването на ораторското изкуство е особено необходимо за духовното израстване на младежта, ако се използват знанията по философия. Той създава *Orator* и *De oratore*, в които се издига идеалът за оратор и се разсъждава за неговата подготовка, формата и начините за произнасянето на речите (Гримал 1998, 156). След него най-важната цел в римското възпитание става обучението и формирането на оратора.

Продължител на Цицерон във времето е **Марк Фабий Квинтилиан** (35 – 100), писател, оратор и учител по реторика, който създава въз основа на своя преподавателски опит най-значителното и пълно произведение (*Institutio oratoria*), проследяващо етапите в развитието на оратора. Той открива и ръководи първата държавна реторска школа в Рим, субсидирана от император Веспасиан (Гримал 1998, 157).

Institutio oratoria на Квинтилиан проследява в 12 книги образованието и възпитанието на оратора. Овладяването на ораторските знания и умения представлява най-високата степен на образование в античността. След овладяване на четенето и писането ученикът пристъпва към изучаването на граматиката, която Квинтилиан дели на две части: наука за правилното говорене и наука за тълкуването на поетите *recte loquendi scientiam et poetarum enarrationem* (Quin. I, 4, 1). Правилното четене на текстовете предшества тълкуването, свързано с критиката, към която древните граматисти се отнасят толкова строго, че дори изключват определени автори за обучението. Интерес предизвиква съдържанието на учебния материал, който обхваща не само поетически съчинения, но и произведения на други писатели, защото граматиката според Квинтилиан не може да бъде завършена без музиката, системата на звездите и философията (Quint. Inst. I, 4, 1).

В произведението на Квинтилиан относно обучението по латински език се открояват няколко важни аспекта: фонетични правила и норми за правилно четене и осмисляне на лексическите значения на думите, тълкуване и критика на четените автори, избрани по преценка на учителя, склонения на имената и спрежение на глаголите, произход и етимология на думите, синтаксис на видо-

вете изречения, словоред, метрика, ритъм, чието усвояване гарантира добрата подготовка на бъдещия оратор.

През I в. латинската филология е представена от двама граматичари: **Асконий Педиан** и **Валерий Проб**. Асконий Педиан прави коментари на речите на Цицерон, а Валерий Проб издава и коментира Лукреций, Вергилий и Хораций, като използва тексткритическите знаци на Аристарх (Дечев 1922, 9). След тях и особено през следващите два века настъпва период на упадък в Западната Римска империя и в частност във филологическите занимания. Едва през III в. се появява граматическо пособие по латински език и първият учебник, сравнително добре запазени, благодарение на цитирането им от Харизий (Давидкова 2011, 271).

Първите християнски автори – **св. Августин** (354 – 430) и **св. Хиероним** (род. около 348 г.), в определени аспекти продължават античната римска литературна традиция, а този факт от своя страна допринася за съхраняването на произведенията на техните предшественици. Учител на Хиероним е **Елий Донат**, граматик от IV в., който освен коментарите към съчиненията на Теренций и Вергилий пише две ръководства под форма на въпроси и отговори: относно осемте части на речта: „Малка граматика“ (*Ars minor*) и „Голяма граматика“ (*Ars Maior*), включващо граматика, стилистика и реторика, които стават основни помагала за изучаване на латински език през Средновековието (Йорданова 1988, 60). От IV в. е и учебното пособие по реторика на **Марий Викторин**, римски филолог, ретор и философ.

Марциан Капела (ок. V в.) е автор на енциклопедия на седемте свободни изкуства – *De nuptiis Mercuri et Philologiae*. В първите две книги поетично се отдава почит на Филология, чрез брака ѝ с Меркурий и приемането ѝ на небето от Добродетелите, Харитите и Музите. В останалите седем книги са събрани мнения на античните автори от различни области на знанията. Независимо от подражателния си характер, това дидактично произведение е широко използвано през Средновековието като учебно помагало (Попова 1988, 83–84).

По-късно особена заслуга в това отношение има **Флавий Магн Аврелий Касиодор** (ок. 487 – ок. 583), който основава през 540 г. манастир във Виварий. Той е автор на произведения с историческо, философско, църковно и филологическо съдържание, сред които *De artibus ac disciplinis liberalium litterarum* – „За свободните изкуства и науки“, включващо сведения по граматика, реторика, диалектика, аритметика, музика, геометрия и астрономия, а също и учебното пособие *De orthographia* – „За правописа“ (Шелудко 1988, 84–85), но неговият голям принос към класическите занимания е организирането на събиране и преписване на стари ръкописи в основания от него манастир, независимо от езическия им характер.

Следващият фрагмент съдържа в синтезиран вид определението за *Ars grammatica* и нейното съдържание и отразява римската концепция за граматическото знание: *Ars grammatica institutio sermonis periti. haec his rebus continetur, litteris, syllabis, accentibus, pedibus, VIII partibus orationis, anomalis, vitiis, figuris, clausulis, metris, etymologia, orthographia, expositione historicorum et poetarum*

(Fragm. Bobiensia 537, 2 <https://latin.packhum.org/loc/1377/1/0#0>) – „Грамати-ческото познание е учение за изкусното говорене, което се състои от следните неща: букви, срички, ударения, стихотворни стъпки, осем части на речта, неправилности, недостатъци, фигури, клаузули, поетични размери, етимология, ортография, обясняване на историци и поети“.

Средновековие. Латинските граматичници от ранното средновековие пишат своите произведения съобразно античните образци. Сред многото граматични съчинения на **Присциан** (V – VI в.) трябва да се посочи „Обучението по граматика“ (Institutionum grammaticarum libri XVIII), в което той анализира избрани творби от гръцки и латински автори след Варон, обобщава резултатите в правила, които продължават да са актуални. Обяснява частите на речта, техните категории и синтактичните правила, като ги илюстрира с примери от гръцки и латински език, което прави неговото произведение популярно и с влияние при преподаването на латинската граматика през Средновековието (Алисова, Репина, Таривердиева 1987, 50). **Изидор**, епископ от Севиля (ок. 570 – 636), е известен с „Етимология“ или „Начала“ (Etymologiae или Origines) в 20 книги. В този енциклопедичен по своя характер труд са събрани сведения от различни сфери на познанието: геология, природни явления, биология, медицина, законодателство, обществено устройство и др. Освен етимологията на думите, която често е лишена от научна основа, Изидор проследява хронологично частите на речта, започвайки от Аристотел, описва граматиката и лексиката на латински език, като отрежда на граматиката основополагащо място сред artes liberales: Grammatica est scientia recte loquendi, et origo, et fundamentum liberalium litterarum (Isid. Orig. I, V).

През Средните векове наред с дейността на монасите в манастирите се създават и училища, наречени Латински училища, в които се отдава голямо значение на изучаването на граматиката на латински език в неговия средновековен вариант в продължение на пет години. Граматиката е основната част от т.нар. trivium и artes liberales. Trivium означава „три пътя“ и включва граматика (правопис, четене, пеене, поезия), логика (изкуството да се разсъждава и да се отстоява гледната точка със събеседника) и риторика (изкуството на правилната и красива реч: начини на вежливо общуване, водене на спорове, разговори, писане на писма и прости официални документи).

Смята се, че граматиката е основата, от която всички форми на обучението трябва да произлизат, мнение, изказано от Изидор. Латинското училище подготвя студенти за университетите и такива, които възнамеряват да посветят живота си на църковна дейност. В средновековния социум латински език се използва в почти всички области: академична, правна, административна и църковна. Обучението в латинското училище се състои в четене на класически и някои средновековни автори. За обучението по граматика се използват текстове, които невинаги са оригинални заради целите на обучението – обикновено поеми или басни. Начинаещите започват с основни проблеми на граматиката, след което преминават към по-сериозни пособия по синтаксис като Ars Minor на Донат

или използват глосарии и речници. Особено популярно пособие от този период е *Doctrinale* – латинска граматика в стихове, която обхваща частите на речта, синтаксис, квантитет, метрика и фигури на речта. При писането на писма и документи учащите се трябва да се придържат към принципите на *Ars Dictaminis* (*dictamen, inis n = dictum, praescriptum, praeseptum*)

Ars Dictaminis се появява в късното Средновековие, когато нараства необходимостта от социални контакти и се повишават изискванията към религиозните и политическите лидери. Този метод на обучение е въведен от бенедиктинския монах Алберик в манастира Монте Касино в Централна Италия през 1087 г. Той изработва модел, в който използва частите на ораторската реч на Цицерон в съставянето на послания и писма като нарича първата част *salutatio* вместо *exordium*. Следват *notificatio, narratio, petitio, conclusio*. *Ars Dictaminis* е истинско средновековно откритие, което бележи определено скъсване с античната реторическа практика (<https://books.google.bg/books?id=F8KXnDTwsZYC&pg=PA255&lpg=PA255&dq=ALberich+de+Monte+Cassino+ars+dictaminis&source=bl&ots=beO7t3sPUa&sig=ACfU3U1fUwsemne1RaMHTUH5BwO3n1fLqQ&hl=en&sa=X&ved=2ahUKewi4y9qMo9ruAhUIyIUKHV0hDJUQ6AEwCXoECAUQAg#v=onepage&q=ALberich%20de%20Monte%20Cassino%20ars%20dictaminis&f=false>). Реториката става основен метод за убеждение, което налага нейното обучение.

Културата на Средновековието се оформя под влияние на писанията на светите отци на църквата и на свещените текстове.

Трябва да се каже, че през Средновековието латинският език продължава да се използва в разговорен и в литературен вариант като език на литературата, на който се пише и се говори, и който непрекъснато се обогатява, но литературният вариант остава език на училището и на културата, културата на *res publica clericōrum*, на учените (Alfonsi 1972, 10). В периода 1000 – 1200 г. редом с известните манастири и техните школи като центрове на културна дейност се появяват университетите в Салерно, Болоня, Модена, Равена, Париж, Монпелие, Орлеан, Оксфорд и обучението излиза от рамките на теологията (Alfonsi 1972, 123-124).

Ренесанс. Догматиката в обучението през Средновековието започва постепенно да се преодолява от началото на XIV в., когато се формират националните езици в Европа и се осъзнава необходимостта от изучаване на античната литература, носител на *humanitas*.

Първи италианските хуманисти **Петрарка, Бокачо и Поджо** изнасят ръкописите на латинските автори от манастирите, популяризират ги, като ги преписват и предизвикват интерес не само към латинската, но и към гръцката античност. С откриването на книгопечатането (1464 г.) през XV – XVI в. във Флоренция се издават много ръкописи на антични произведения, но поради липса на критически усет неясните и повредени места често са неправилно поправяни и допълвани.

Появяват се училища и академии, в които се набляга на изучаването на класическа литература, история, реторика, диалектика, философия, аритметика и някои средновековни текстове, гръцки и съвременни езици. Това ново обу-

чение се нарича *Studia Humanitatis* (http://en.wikipedia.org/wiki/Latin_school). Хуманистът **Гуарино да Верона** разделя в три фази това обучение: начално, граматическо и реторическо. Изучаването на класиците и посочените дисциплини в *Studia Humanitatis* през Ренесанаса гарантира необходимата подготовка на всеки, който се занимава с политика и бизнес.

Латинските училища са основата в обучението в италианските градове държави. Политическата раздробеност на Италия, както и съпротивата на латински език от страна на хуманистите пречи на формирането на италиански език, който се кодифицира през XVI в. въз основа на флорентинския диалект от XIV в., на който пишат Данте (1265 – 1321), Петрарка (1304 – 1374) и Бокачо (1313 – 1375). Латинският език започва да се смята за чужд в Италия едва през XV в. (Алисова и др. 1987, 75). Създадените учебни пособия по езиците, както и заниманията с антична литература нямат научна стойност, но дейността на италианските хуманисти и разпространяването на старите произведения предизвикват интерес отвъд Алпите (Дечев 1922, 12).

Еразъм Ротердамски (1466 – 1536) пише *Colloquies* (1518), книга, съдържаща латинската граматика под форма на диалози, която става една от най-използваните в обучението. Широкото разнообразие от теми в нея предизвиква невероятен интерес, поради което е преиздавана тридесет пъти в следващите четири години. За изданието през 1522 г. Еразъм добавя напълно развити диалози – дискусии по политически, религиозни, социални, литературни въпроси и от книга, замислена да обогатява знанията на младежта, тя става литература за възрастни.

Във Франция през XVI в. с преработката и издаването на речника на класическите езици (*Dictionarium septem linguarum*), с излизането на *Thesaurus linguae Latinae* (1534) и на *Thesaurus linguae Graecae* се правят първите опити да се издигнат на научно ниво заниманията с древността (Дечев 1922, 12). От този период са съчиненията на **Брисон** (1531 – 1591) „*De verborum, quae ad ius civile pertinent, significatione*“, „*De formulis et solemnibus populi Romanorum verbis*“ и на **Хотман** (1524 – 1590) – „*De magistratibus Romanorum eorumque institutione*“.

Основите на съвременната класическа филология обаче се поставят от **Йосиф Скалигер** (1540 – 1609), чиито усилия в познаването на езика и граматиката се съдържат в неговия израз „*Utinam essem bonus grammaticus*“ (Дечев 1922, 13). В издадените от него произведения на Варон, елегичите, Манилий и Фест той прави множество корекции с цел да възстанови първоначалния им вид, основава научната хронология и налага изискването в научните изследвания вниманието да бъде концентрирано върху определен автор или друг обект (Дечев 1922, 13). Следвайки задълбоченото изследване на езика и граматиката се развиват и методите на филологическата критика, за които най-голям принос има английският филолог **Ричард Бенгли** (1662 – 1742). Със своите издания на Теренций, Федър, Хораций и др. той установява правилата в античната метрика, като разбира нейното значение и като средство за точно възстановяване на текста и неговото граматично обяснение (Дечев 1922, 14).

Латински език до края на XVI в. остава доминиращ език на образованието, търговията, религията и администрацията, когато започва да се измества от френски, италиански и английски.

От класическата античност до Ренесанса в науката за езика преобладава дефинирането (на езика и неговите категории) и описанието, докато в епохата на Ренесанса се налага сравнително-историческият метод, изразяващ се в съпоставяне на езиците, обяснение на исторически факти, между които причините и начините за превръщането на латински език в италиански, френски, испански (Косериу 1990, 37).

XVII – XIX век. Ян Амос Коменски е един от първите, който се опитва да върне предишния престиж на латински език, създавайки *Opera Didactica Omnia* през 1657 г. В този труд Коменски излага систематично своите принципи в обучението и методите при овладяването на езика. Според него учебниците, предвидени в обучението за различните възрасти на обучаваните, трябва да бъдат четири: *Vestibulum*, *Ianua*, *Palatium*, *Thesaurus*. Съдържанието на *Vestibulum* включва материали за разговор – няколко думи, наредени в сентенции и придружени със склоненията на имената и спрежението на глаголите. В *Ianua* се изучават най-употребяваните думи (около 8000), които се подреждат в кратки сентенции, съдържащи описания на естествени неща, както и кратки и ясни граматически правила, даващи насоки за писане, произношение, образуване и употреба на думите. В *Palatium* се включват разнообразни разговори по различни теми, написани в елегантен стил, с ограничени референции към авторите, от които са заети определени фрази. В края се дават правилата за алтерация и парафраза по различни начини. *Thesaurus* съдържа класическите автори с правила, отнасящи се до наблюдението и събирането на забележителни пасажки и до прецизния превод на идиомите. Към всеки от тези учебници се предлагат подходящи етимологични и фразеологични речници и лексикони. Обучението е устно и непременно осъществявано с усет и опит, а в класната стая има модели или изображения по темите. Коменски издава първия в света детски илюстриран учебник *Orbis sensualium pictus* (http://en.wikipedia.org/wiki/Language_education#Ancient_to_medieval_period).

Доброто познаване на граматиката, тексткритиката и тълкуването, до които се достига през XVIII в., са основните моменти в обучението и филологическите занимания през класическата и късната античност. „Грамматичните училища“ от XVI до XVIII в. предлагат изключително обучение по класическа латинска граматика, което оказва влияние и в обучението по съвременните езици – правят се същите упражнения, извеждат се граматични правила и се превеждат текстове. Устното обучение почти не е застъпено. Този метод е познат под името граматико-преводчески метод (http://en.wikipedia.org/wiki/Language_education#Ancient_to_medieval_period).

Издигането на класическата филология в наука се прави от **Йоан Йоахим Винкелман** с книгата „История на древното изкуство“ (1764), която поставя

изучаването на езика в контекста на античното културно наследство, оказва определено влияние върху европейския класицизъм и допринася за развитието на историята, археологията и изкуствознанието. Той е родоначалник на историко-генетичния метод в изучаването на изкуството като резултат от взаимодействието на държавния и обществен живот, религията, климата, расите.

Основите на модерната класическа филология поставя **Фридрих Август Волф** със своите лекции по филологическа енциклопедия, които чете през 1785 г. в Университета в Хале. За него филологията е съвкупност от дисциплини, даващи знания в различни аспекти от частния и обществения живот в Гърция и Рим: език, изкуство, наука, нрави, религия, философия и бит (Дечев 1922, 15). Особено важни за превръщането на филологията в историческа наука са лекциите върху гръцките древности и върху енциклопедията и методологията на филологическите дисциплини на **Август Бьок** – ученик на Волф. Подобно на Волф той разглежда филологията в исторически план като цялост, като наука за античния живот, в която включва дисциплините: хронология, география, политическа история и държавни ценности, даващи знания за обществения живот; метрология и нумизматика – за частния живот; религия и изкуство; знания в митологията, философията, литературата, езика и други науки. Целта на филологията е да възстанови древността и да я опознае (Дечев 1922, 16–17). Това схващане на Волф и Бьок се възприема от другите филологии и въз основа на еднаквите духовни изражения на различните народи допринася за издигането на дисциплините: общо езикознание, обща история, история на религиите, история на изкуствата, история на философията и др. (Дечев 1922, 19). От друга страна, в отделните области на филологията може да се говори за филолози, занимаващи се с историята на езика, филолози-литератори, филолози-историчи, филолози-епиграфи, археолози, които със своите изследвания изграждат по-прецизна и информативна картина на класическата филология.

През XVIII в. в науката за езика отново се поставят проблемите на теорията и описанието, а в началото на XIX в. се наблюдава насочване на изследванията върху сравняването и историята на езиците.

Обособяването на специалност Класическа филология през XVIII в. поставя на научни основи изучаването на класическите езици в Европа като част от огромното културно наследство на Гърция и Рим.

Граматиците по латински език служат за модел при изготвяне на граматиките по съвременните езици и обучението по френски, немски и английски език до края на XIX в. се осъществява според принципите на методиката в обучението по латински език.

Класическото образование в България. В България първите сведения за изучаване на латински език се откриват в писмо-доклад на Петър Богдан от 10 ноември 1670 г., което, освен информация за икономическия и културен живот на Софийската епархия и Влахия, съдържа данни за училището в Чипровци на монасите към миноритите обсерванти, както и името на учителя по латински

език Иван Иванчич, по народност хърватин (Николова 1996, 40). Вероятно не се касае за системно преподаване и обучение по латински език, а за елементарни познания съобразно нуждите на католическото богослужение.

През XIX в. латинският език е включен като дисциплина в учебната програма на Букурещкия гръцки лицей „Св. Сава“, където получават своето образование много изтъкнати българи, сред които д-р Никола Сава Пиколо, Неофит Рилски, Петър Берон, Атанас и Стефан Богориди и др. В „Рибния буквар“ на д-р Петър Берон в раздел III, IV и VI са използвани преводни варианти на латински текстове и една сентенция, но според направени изследвания самият буквар е създаден въз основа на буквара „Еклогар“ (издаден през 1804 г.) на гръцкия писател Дарварис, който е знаел много добре латински език (Николова 1996, 41–42).

Въвеждането на обучение по латински език в българската езикова територия с реформата през 30-те години на XIX в. не се осъществява, но дисциплината е включена в учебните програми на някои български училища. В Шуменското училище през 1851 г., по инициатива на главния учител Сава Доброплодни, латински се изучава заедно със старогръцки, френски и немски език (Веселинов 2003, 241).

През 1858 г. д-р Иван Богоров очертава основните положения за развитието на българското образование, а съобразно съотношението между класическите и модерните езици се оформят два български образователни модела: гръко-френски, предложен от д-р Иван Богоров и подкрепен още от Г. Кръстевич, Г. С. Раковски, Ал. Екзарх и др., в който образователният субстрат е старогръцкият език и латинско-френски с образователен субстрат – латински, чийто защитници се явяват Хр. Ваклидов, В. Чолаков и Драган Цанков (Веселинов 2003, 111–113). В българските училища в българската езикова територия латинско-френският модел не се прилага (Веселинов 2003, 232–326). Известно е, че в дарената от Васил Априлов литература за библиотеката на Габровското народно класно училище фигурират около 20 учебни пособия и книги на латински език (Владов 2012, 491), но в учебната програма липсва обучение по този език дори и в разкрития по-късно гимназиален курс (Веселинов 2003, 303–309).

Първата теоретически мотивирана програма за реформа в българската езикова територия и типовете училища предлага Нешо Бончев през 1871 г. В класическия тип гимназии чуждоезиковото обучение включва еллински, латински, руски, френски и турски; в реалните гимназии – френски и турски, а в духовните училища – еллински и латински (Веселинов 2003, 126–129).

След Освобождението обучението по класически езици в средното образование се провежда в т. нар. Класически и Полукласически отдели на гимназиите, чиито програми са изготвени по европейски образец. Първият класически отдел се открива в девическата гимназия в София през 1879 г., а след това и в гимназиите в по-големите градове.

През 1888 г. към Софийската държавна класическа гимназия се разкрива историко-филологическо отделение на Висшия педагогически курс с изучаване на гръцка граматика. Висшият педагогически курс през 1904 г. става универси-

тет, в който се открива катедра по гръцка филология (Тодоранова 1999, 11–12). През 1921 г. се създава катедра Класическа филология, обединяваща катедрите по гръцка и латинска филология, чийто пръв ръководител е Александър Балабанов (1879 – 1955), завършил класическа филология в Германия, известен с разностранните си интереси и дейност. Проф. д-р Ал. Балабанов е преподавател по старогръцки език, а проф. д-р Д. Дечев провежда занятията по латински език (Григорова 1979, 4).

Първите учебни пособия, издадени у нас, са преводни: граматиката на И. Коринек (превод Ив. Брожка) – 1882, 1925; на М. Ломонд (превод В. Николов); на Зайферт и Фрис (превод П. Чилев), а първата латинска граматика, написана от български специалист – А. Ив. Петканов (1931), е съобразена с нормите на класическия латински език (Григорова 1979, 20). През 1892 г. излиза „Читанка с латинско-български и българо-латински словарь“ за горните класове (IV – VII) на българските гимназии с автор Ив. Брожка, която съдържа предимно измислени или адаптирани изречения за превод от латински на български и обратно (Григорова 1979, 23). През 1907 г. се издава Латинско-български речник с автори Ив. Брожка и д-р Д. Делиделвов, а през 1945 г. М. Войнов и Ал. Милев съставят Латинско-български речник, който претърпява още две издания (1980, 1990).

През 1938 г. излиза *Liber Latinus*, в който авторите Г. Батаклиев и Т. Дончев подбират оригинални антични текстове, свързани с нашата история и епиграфски надписи (цит. съч., 24). Следващите издания, между 1935 и 1940 г., са на Т. Димитров и П. Павлов и са предназначени за средния курс в обучението (цит. съч., 21).

Препоръчаната от Министерството на народното просвещение през 1940 г. и създадената от М. Бърдаров и Т. Дончев *Bibliotheca Graeca et Latina* издава оригинални текстове от Цезар, Тит Ливий, Цицерон, придружени с биографии на авторите, синтактичен и стилистичен коментар, обяснения на реалиите, илюстрации, карти и показалец на имената, предназначени за горните курсове на класическите и полукласическите отдели. Сред издадените учебни пособия могат да се посочат: *Studium Latinum* на М. Войнов и Ал. Милев; *Lingua Latina* на Г. Батаклиев и М. Мирчев (1941), *Gymnasion* на Г. Батаклиев и д-р Г. Ангелова (1940) и Помагало по латински език за VII и VIII клас на реалните гимназии на М. Бърдаров и д-р Ем. Гюрков (1942).

Традицията в обучението по латински и старогръцки език в средното образование се прекъсва през 1946 г. със закриването на Класическите и Полукласическите отдели на гимназиите.

Издадените през 60-те години на миналия век учебници по латински език на М. Бърдаров, Т. Дончев и на М. Бърдаров, Т. Дончев, П. Вавова за общообразователните училища представляват опит да се възстанови обучението по класически езици в средния курс. Те се отличават със систематичност в изложението на учебния материал, чийто обем е правилно избран и с добрата селекция на текстовете за превод.

Първото издание на „Латинска граматика“ с автори Р. Гандева, Ал. Милев, Й. Братков и М. Порталски, което все още се използва от студентите в специалност Класическа филология, се появява през 1951 – 1952 г. (Григорова 1979, 21–22). Следват още две издания на същия учебник през 1971 и 1975 г.

В учебните програми на езиковите и специализираните гимназии в София, В. Търново, Габрово и в други градове през 70-те и 80-те години се включват факултативни часове за изучаване на латински език.

През 1977 г. по инициатива на Людмила Живкова в София се открива Национална гимназия за древни езици и култури „Св. Константин Кирил Философ“. За обучението по класически езици са привлечени преподаватели от катедра Класическа филология и нейни възпитаници.

Сред ярките фигури в изследването на гръцката и римската античност, които допринасят изключително за развитието и обогатяването на научната мисъл в България, са Димитър Дечев (1877 – 1958), Веселин Бешевлиев (1900 – 1992), Владимир Георгиев (1908 – 1986), Георги Михайлов (1915 – 1991), Борис Геров (1903 – 1991), Александър Ничев (1922 – 1988), Руска Гандева (1911 – 2001), Александър Милев (1904 – 1980), Зорка Попова (1921 – 2006), Тодор Сарафов (1924 – 1980), Йордан Братков (1901 – 1986), Кирил Влахов (1924 – 1994), Крaсимир Банев (1940 – 1995), Димитър Бояджиев (1949 – 2005), Богдан Богданов (1940 – 2016), Ана Николова (1939).

В наши дни обучението по латински език се осъществява в специалност Класическа филология на Софийския университет, в НГДЕК „Св. Константин Кирил Философ“, в хуманитарните специалности на университетите и избираемо в средния курс на обучение. Обучението по класически езици за неспециалисти е застъпено в учебните програми на Филологически, Исторически, Философски, Юридически и Богословски факултети в университетите в София, Велико Търново, Пловдив, в НБУ, в Шумен, Благоевград и др., както и в Медицинските висши учебни заведения. Поради ограничения хорариум на латински език и специфичната терминология в отделните специалности, обучението се провежда по специално изготвени от преподавателите в тези факултети учебници и учебни пособия.

Преводът като процес в часовете по латински език е основен метод за обучение и начин за проверка и затвърдяване на придобитите знания. От друга страна, преводът като резултат е и основна цел на това обучение – той го финализира. В това се състои спецификата в преподаването на класическите езици. Ето защо използването на традиционната методическа система „граматика/превод“ се предпочита пред останалите.

В преподаването на латински език оригиналният текст е обект на анализ, но той притежава висока информативна стойност в лингвистичен и екстралингвистичен аспект. От една страна, чрез него се постигат основните цели, заложиени в началото на обучението, а от друга, се локализира и детерминира неговото място в световната литературна история.

БИБЛИОГРАФИЯ

Атанасова 1988: И. Атанасова. Стилон. – ВЪВ: Антична литература. Енциклопедичен справочник. София, 1988, с. 43, 174. // *Atanasova 1998: I. Atanasova. Stilon. – Vav: Antichna literatura. Entsiklopedichen spravochnik. Sofiya, 1988, s. 43, 174.*

Веселинов 2003: Д. Веселинов. История на обучението по френски език в България през Възраждането. УИ „Св. Климент Охридски“, 2003. // *Veselinov 2003: D. Veselinov. Istoriya na obuchenieto po frenski ezik v Bulgariya prez Vazrazhdaneto. UI “Sv. Kliment Ohridski”, 2003.*

Владов 2012: Вл. Владов. Гръцките книги в училищната библиотека (края на XVIII – първата половина на XIX в.). В. Търново: Ровита, 2012. // *Vladov 2012: Vl. Vladov. Gratskite knigi v uchilishtnata biblioteka (kraja na XVIII – parvata polovina na XIX v.). V. Tarnovo: Rovita, 2012.*

Григорова 1979: Л. Григорова. Учебници и помагала по латински език, издавани в България. София, 1979 – дипломна работа. // *Grigorova 1979: L. Grigorova. Uchebnitsi i pomagala po latinski ezik, izdavani v Bulgariya. Sofiya, 1979 – diplomna rabota.*

Гримал 1998: П. Гримал. Римската цивилизация. София, 1998. // *Grimal 1998: P. Grimal. Rimskata tsivilizatsiya. Sofia, 1998.*

Давидкова 2011: Ц. Давидкова. За *emendatio* в обучението по граматика в античен Рим. – ВЪВ: *Societas classica V*, УИ „Св. св. Кирил и Методий“, В. Търново, 2011, с. 268–274. // *Davidkova 2011: Ts. Davidkova. Za emendatio v obuchenieto po gramatika v antichen Rim. – Vav: Societas classica V, UI “Sv. sv. Kiril i Metodiy”, V. Tarnovo, 2011, s. 268–274.*

Дечев 1922: Д. Дечев. Развой на класическата филология. – ВЪВ: ГСУ ИФФ, кн. XVIII, 3, София, 1922, с. 1–20. // *Dechev 1922: D. Dechev. Razvoy na klasicheskata filologiya. – Vav: GSU IFF, kn. XVIII, 3, Sofia, 1922, s. 1–20.*

Йорданова 1988: Л. Йорданова. Донат. – ВЪВ: Антична литература. Енциклопедичен справочник. София, 1988, с. 60, 65. // *Yordanova 1988: L. Yordanova. Donat. – Vav: Antichna literatura. Entsiklopedichen spravochnik. Sofiya, 1988, s. 60, 65.*

Квинтилиан 1982: М. Ф. Квинтилиан. Обучението на оратора. София, 1982. // *Kvintilian 1982: M. F. Kvintilian. Obuchenieto na oratora. Sofia, 1982.*

Косериу 1990: Е. Косериу. Лекции по общо езикознание. 1990, София. // *Koseriu 1990: E. Koseriu. Leksii po obshto ezikoznanie. 1990, Sofia.*

Николова 1996: А. Николова. *Latinitas apud Bulgaros*. – ВЪВ: *Societas classica*, УИ „Св. св. Кирил и Методий“, 1996, с. 40–43. // *Nikolova 1996: A. Nikolova. Latinitas apud Bulgaros. – Vav: Societas classica, UI “Sv. sv. Kiril i Metodiy”, V. Turnovo, 1996, s. 40–43.*

Панова 1996: Н. Панова. Дионисий Тракийски. Граматика. Превод от старогръцки, речник на термините и бележки. – ВЪВ: Съпоставително езикознание, СУ „Св. Климент Охридски“ XXI, № 4, 1996, с. 66–87. // *Panova 1996: N. Panova. Dionisiy Trakiyski. Gramatika. Prevod ot starogratski, rechnik na terminate i belezhki. – Vav: Sapostavitelno ezikoznanie, SU “Sv. Kliment Ohridski” XXI, № 4, 1996, s. 66–87.*

Петров, Атанасова 2003: П. Петров, М. Атанасова. Образованието и обучението на възрастните. София, 2003. // *Petrov, Atanasova 2003: P. Petrov, M. Atansova. Obrazovaniето i obuchenieto na vazrastnite. Sofia, 2003.*

Попова 1988: Ив. Попова. Капела. – ВЪВ: Антична литература. Енциклопедичен справочник. София, 1988, с. 83–84. // *Popova 1988: Iv. Popova. Kapela. – Vav: Antichna literatura. Entsiklopedichen spravochnik. Sofiya, 1988, s. 83–84.*

Тодоранова 1999: В. Тодоранова. Учебник по старогръцки език. В. Търново, 1999. // *Todoranova 1999: V. Todoranova. Uchebnik po starogratski ezik. V. Tarnovo, 1999.*

Шелудко 1988: А. Шелудко. Касиодор. – Във: Антична литература. Енциклопедичен справочник. София, 1988, с. 84–85. // Sheludko 1988: A. Sheludko. Kasiodor. – Vav: Antichna literatura. Entsiklopedichen spravochnik. Sofiya, 1988, s. 84–85.

Алисова, Репина, Таривердиева 1987: Т. Б. Алисова, Т. А. Репина, М. А. Таривердиева. Введение в романскую филологию. Москва, 1987. // Alisova, Repina, Tariverdieva 1987: T. B. Alisova, T. A. Repina, M. A. Tariverdieva. Vvedenie v romanskuuyu filologiyu. Moskva, 1987.

Alfonsi 1972: L. Alfonsi. La letteratura latina medievale. Milano, 1972.

<https://latin.packhum.org/loc/1377/1/0#0> – наличен към януари 2021.

<https://books.google.bg/books?id=F8KXnDTwsZYC&pg=PA255&lpg=PA255&dq=ALberich+de+Monte+Cassino+ars+dictaminis&source=bl&ots=beO7t3sPUa&sig=ACfU3U1fUwsemne1RaMHTUH5BwO3n1fLqQ&hl=en&sa=X&ved=2ahUKEwi4y9qMo9ruAhUIyIUKHV0hDJUQ6AEwCXoECAUQA#v=onepage&q=ALberich%20de%20Monte%20Cassino%20ars%20dictaminis&f=false> – наличен към януари 2021.

https://en.wikipedia.org/wiki/Language_education#Ancient%20to%20medieval%20period – наличен към януари 2021.

<https://www.britannica.com/topic/studia-humanitatis> – наличен към януари 2021.